

Recensieartikel over J. Drentje, Thorbecke

F. R. ANKERSMIT

J. Drentje, *Thorbecke. Een filosoof in de politiek* (Dissertatie UvA 2004; Amsterdam: Boom, 2004, 671 blz., € 38,50, ISBN 90 5352 985 3).

Het was een oude en vaak gehoorde klacht: sinds de koning-stadhouder heeft ons land geen groter politicus en staatsman voortgebracht dan Thorbecke — en toch moet diens biografie nog geschreven worden. Op die klacht volgde steevast een kanttekening over wat men daaruit kan concluderen voor de Nederlandse geschiedbeoefening. Stelt men zich eens de Franse geschiedschrijving voor zonder een biografie van Napoleon, de Duitse zonder een biografie van Bismarck of de Engelse zonder biografie van Churchill! Totaal ondenkbaar! Waarom kan iets dergelijks hier wel? Die steeds-maar-niet-geschreven biografie van Thorbecke werd daarmee tot een beladen thema in onze nationale historiografie. En zoals het gaat met die dingen, dat maakte het schrijven van een biografie alsmaar lastiger: want wie heeft dan nog de euvele moed zich te zetten aan een taak van de hoogste urgentie, maar die anderen niet aandurfd en aankonden?

Maar nu werd dan toch eindelijk deze even pijnlijke als storende lacune opgevuld. En op wat voor wijze! Drentjes dissertatie is niet alleen een even diepgravende als alomvattende studie van leven en werken van Thorbecke, maar bevat ook een krachtige these die heel zijn boek draagt. Deze these is dat wat Nederland na de Restauratie behoefde door geen Nederlander gerealiseerd kon worden; hulp ‘van buitenaf’ was daartoe vereist. Slechts de ‘vreemdeling in de Nederlandse politiek’ die Thorbecke in essentie was, kon er in slagen door de harde korst van traditie en conservatisme heen te breken. (En wie heel de geschiedenis van ons land overziet, zal opvallen hoezeer dit in een patroon past: vanaf de Bourgondiërs hebben wij steeds het buitenland en buitenlanders nodig gehad om hier bestuurlijk orde op zaken te stellen.) De paradox van Thorbeckes politieke optreden lag daarin dat die zo uiterst succesvol kon zijn, juist omdat die het werk was van de ‘outsider.’ Zoals Drentje het krachtig formuleert¹: In de

¹ Zie ook de epiloog ‘de verbinding met Nederland was namelijk allesbehalve harmonieus: tussen Thorbecke en Nederland ontstond als het ware een dialectische verhouding. Naarmate hij zich sterker profileerde, werden de tegenstellingen met de Nederlandse cultuur en politiek ook sterker zichtbaar. Thorbecke accentueerde met zijn optreden de schaduwzijden van de Nederlandse cultuur die zich vergenoegde met een weinig tot de creatieve verbeelding sprekende sociabiliteit. ‘In de republica literata der Nederlanden ... heerscht in de hoogste mate, hetgeen de Duitschers Kleinstädtereien noemen’, luidde al vroeg zijn oordeel. In feite legde Thorbecke vanuit zijn ‘outsider’ perspectief on-Nederlandse maatstaven aan.’ (521, zie ook 498, 501) Tekenend is ook dat buitenlanders als Albert Réville na de dood van Thorbecke beter in staat bleken om zijn betekenis voor ons land in te schatten dan Nederlandse commentatoren. (515-518) Dit mag verhelderen waarom we zo heel lang hebben moeten wachten op een gezaghebbende biografie van Thorbecke. De Nederlandse geschiedschrijving kopieerde hiermee in zekere zin de geschiedenis zelf van Thorbeckes optreden in de Nederlandse politiek: de buitenstaander in de politiek bleef ook een buitenstaander in die geschiedschrijving.

Nederlandse context had hij [Thorbecke] zich steeds in zijn filosofische, historische en culturele ambities belemmerd gevoeld. Dientengevolge was hij tegenover Nederland in een antithetische relatie komen te staan. Die positie had van Thorbecke een hervormer gemaakt. Zijn wetenschappelijke publicaties werden hier sterk door bepaald. Het *opus magnum* van Thorbecke was dus goed beschouwd zijn optreden als hervormer en politicus geworden. (444)

Inderdaad een ‘outsider’ was Thorbecke in vrijwel ieder denkbaar opzicht. Sociaal, omdat hij niet behoorde tot het regentenpatriciaat; en de herinnering aan de manier waarop de vertegenwoordigers van die klasse zijn vader keer op keer gekleineerd hadden, zou de zoon tot op zijn sterfbed met zich meedragen. De oligarchie was daarom een voor hem even gehate als herkenbare vijand en wat zijn sporen na zou laten in zijn grondwetsvorming (413); om dezelfde reden was hij zeer gebeten op het Amsterdamse regenten-liberalisme van de *Noordstar* en op conservatief-liberalen van het type Van Hall.

Maar vooral door scholing, belangstelling en als intellectuele persoonlijkheid bleef Thorbecke zich tot het einde van zijn leven een ‘outsider’ voelen in Nederland — zozeer dat hij zelfs in 1866 nog speelde met de gedachte van een verhuizing naar Duitsland. (464) En waar hij natuurlijk niet minder een ‘outsider’ zou zijn geweest dan hier. Zelfs meer nog. Dit moet verbazen — en men mag vermoeden dat het buitenstaander-zijn blijkbaar zijn diepe resonans had in Thorbeckes persoonlijkheid. Drentje wijst in dit verband op Thorbeckes leefregel ‘etwas für sich zu sein’ (20, 195, 478), dat wil zeggen, het besluit steeds te leven en te handelen vanuit een vaste kern die men gaandeweg in zijn persoonlijkheid ontwaart en waar men nooit vanaf mag gaan.

En daarmee zijn we eigenlijk reeds toegekomen aan de kern van Drentjes biografie. Want deze leefregel mag goed gepast hebben bij Thorbeckes persoonlijkheid, hij brengt ons ook bij de filosofische preoccupaties die Thorbecke bezighielden tot zijn Gentse professoraat in 1825 en waarin Drentje, als eerste, anderhalve eeuw na Thorbeckes dood, op volstrekt overtuigende manier orde in aan weet te brengen. Immers, dat ‘etwas für sich sein’ moet ons herinneren aan Herders ‘jede Epoche hat ihren Mittelpunkt der Glückseligkeit in sich, wie jede Kugel ihren Schwerpunkt.’ In beide gevallen gaat het om waar iets — een individu, een natie, een tijd — een onvervreembare kern in zich draagt, die zijn wezen is en die nooit aan iets anders dienstbaar mag en kan zijn. En dat voert ons naar de geboorte van het historisme en de uiterst complexe intellectuele wereld van het Duitse idealisme. Maar, vooral, naar Thorbeckes confrontatie met die wereld — een confrontatie die hem zou vormen tot de filosofische en politieke persoonlijkheid, die zo allesbepalend zou blijken te zijn voor ons land.

Proberen we ons een voorstelling te maken van die Duitse intellectuele wereld aan het begin van de negentiende eeuw, dan gaat het daarbij in de kern om de volgende twee dingen. In de eerste plaats is daar de enorme invloed van Kants kritische filosofie. Cruciaal is daarbij Kants gedachte dat wij de werkelijkheid niet waarnemen zoals die ‘an sich’ is, maar zoals ons cognitief apparaat ons die toont. Dat had twee gevolgen. In de eerste plaats kreeg dat cognitief apparaat daarmee een eigen inbreng in het proces van kennisvorming. De werkelijkheid is onze *voorstelling* daarvan — en op die manier was Kants kritische filosofie de opmaat voor de idealistische systemen die na hem

ontwikkeld werden door denkers zoals Fichte, Schelling of Hegel. Die inbreng van het cognitief apparaat daarin werd door die denkers steeds verder geradicaliseerd, waardoor de inbreng van de werkelijkheid ‘an sich’ alsmar geringer werd. Men spreekt dan ook wel van ‘bewustzijns-filosofie,’ omdat alle accent nu bij het *bewustzijn* kwam te liggen ten koste van de inbreng van de werkelijkheid. In de tweede plaats bewerkte dit alles uiteraard een voortgaande verwijdering tussen kennis of bewustzijn enerzijds en de werkelijkheid anderzijds. En dit riep toch prangende vragen op.

Verschillende oplossingen hiervoor dienden zich aan. In de eerste plaats kon men die afstand tussen werkelijkheid en onze voorstelling ervan loochenen. Dat zou leiden tot een direct conflict met Kants criticisme en een terugkeer tot het achttiende-eeuwse Engelse empirisme. Maar die stap vond iedereen toch te ver gaan; want wat Kant had bewerkt, liet zich niet meer ongedaan maken. (En zo ziet men het ook nu nog.) Een tweede oplossing was om die werkelijkheid ‘an sich’ (die men nu met Kant verloren had), te situeren in het bewustzijn *zelf*. Dat deed Schopenhauer; hij stelde de notie van de wil voor om die hereniging te bewerken. Maar pas veel later, met Nietzsche, zou men op dit pad verder gaan. Er was evenwel nog een derde mogelijkheid — en Thorbecke was een van degenen die daarvoor koos. (477)

Je zou je een systeem kunnen voorstellen dat enerzijds die Kantiaanse kloof tussen bewustzijn en de wereld onderschrijft, maar anderzijds toch ruimte laat voor een beiden omvattende orde, zodat hun vervreemding van elkaar tot op zekere hoogte weer ongedaan gemaakt wordt. Op die manier zou men enerzijds aan Kants inzichten vast kunnen houden, maar anderzijds de beschikking hebben over een effectieve rem op de speculatieve willekeur van het idealisme. Welnu, het toeval wilde dat er zo’n systeem bestond! Dat was het systeem dat Spinoza ontvouwd had in zijn *Ethica* (1677). Het idee was hier dat enerzijds het bewustzijn onderdeel is van God zelf en van de door hem gewilde orde (1), maar anderzijds is het het bewustzijn niet gegeven om er achter te komen hoe dat allemaal precies in elkaar steekt (2). En waarbij dus (2) min of meer correspondeert met Kants criticisme en (1) met die correctie erop waar men na Kant nu juist zo om verlegen zat. Men zou de *Ethica* kunnen vergelijken met een eenbaansweg: je kan gemakkelijk van God bij de individuen en hun bewustzijn komen, maar de weg terug laat zich niet afleggen. Vandaar ook dat men Spinoza’s systeem omschrijft als ‘panentheïstisch’ in plaats van ‘pantheïstisch’ — en waarbij dat ‘en’ aangeeft dat er van een daadwerkelijke identificatie van bewustzijn met God toch geen sprake kan zijn omdat er van ‘onze’ kant van de weg tussen God en het bewustzijn nu eenmaal dat ‘inrijverbod’ bestaat (met als enig sluipweggetje Spinoza’s ‘scientia intuitiva’).

We kunnen nu begrijpen waarom Spinoza na Kant zo razend populair werd in Duitsland en waarom pan(en)theïstische concepties ineens gezien konden worden als het panacee voor alle moeilijkheden waarin men met Kant en het idealisme verzeild was geraakt.

Maar niet minder belangrijk is in de tweede plaats het volgende. Het is genoegzaam bekend dat men zich in Duitsland rond 1800 ook geweldig bezig ging houden met de geschiedenis, de politiek en de vraag hoe de samenleving in elkaar steekt. Hier dienden zich twee extremen aan. Enerzijds was er het oude natuurrechtelijke denken waar het individu alfa en omega is. Anderzijds viel zeker na de Franse Revolutie niet te

ontkennen dat er veel in de geschiedenis voorvalt wat nu een keer niet, of moeilijk tot individuen te herleiden is ('we stumble upon arrangements which are indeed the result of human action, but not the execution of any human design', zoals Adam Ferguson het in 1767 al zei). Het natuurrecht voorzag hier niet in. En het is hierbij net als met de reactie op Kant: ongaarne gaf men het inzicht op in die geweldige bovenindividuele krachten die de geschiedenis beheersen, maar tegelijkertijd wilde men toch ook onverkort vasthouden aan het individualisme dat men van het natuurrecht had geërfd. Welnu, wat ligt dan meer voor de hand dan om de pantheïstische 'truc' ook hier toe te passen — en waarbij die bovenindividuele krachten de plaats van God innamen en het individu die van het bewustzijn. Heel het historisme werd door deze constructie beheerst — en wanneer historisten als Ranke het over God hebben, heeft dat dus niet met het lutheranisme van doen, zoals men vaak denkt, maar vooral met een pantheïstische oplossing voor het conflict tussen individu en staat of natie. (134)

Het is Drentjes grote verdienste dat hij in zijn boek deze vaak zeer ingewikkelde dingen steeds even helder als met kennis van zaken uiteen weet te zetten, en waar hij tevens soms nieuw licht weet te werpen op wat er zich in de heksenketel van de Duitse idealistische filosofie allemaal afgespeeld heeft. Maar vooral moeten we hem er dankbaar voor zijn dat wij eerst nu recht begrijpen hoe onpeilbaar diep de kloof was die Thorbecke scheidde van zijn landgenoten. Reeds als jonge man werd Thorbecke in Duitsland volkomen *au sérieux* genomen; hij was nog bij Goethe op bezoek geweest, correspondeerde met Schelling, Eichhorn en vele anderen. Hij verschilde daarin totaal van zijn landgenoten die met de rug naar alle buitenlanden stonden (en waardoor de Nederlanders van die tijd in Europa bekend stonden als 'de Chinezen van Europa).'
(127) Karakteristiek is de Leidse hoogleraar Elias Anne Borger (1784-1820) die, evenals de 17-jarige Pieter Bas van Godfried Bomans, aan wilde tonen dat 'Kant kletst. Hij bedondert de boel. De zaak is zo simpel als een knikker' en dat het daarna in Duitsland van kwaad tot erger was gegaan. Diens *Disputatio de mysticismo* (1819) werd hier te lande zeer geprezen en functioneerde als de Hollandse waterkering tegen Duitse 'mystiek' en de gevaren daarvan. De grootste filosofische wijsheid hier te lande was praktische zin en gezond verstand en op die begrippen beriep men zich ter ondersteuning van de hoogste graad van geborneerdheid die dit land ooit wist te bereiken. Overigens, wie bekend is met het 'Camera Obscura' effect — ik bedoel die altijd weer verrassende herkenning van wat nog steeds typisch Nederlands is in een boek uit 1839 over de toenmalige Nederlanders — zal hier meer continuïteit ontwaren dan hem of haar lief is.

Voor Thorbecke was dit alles ronduit ondraaglijk: hij wist dat hij alles wat hem werkelijk bezighield en interesseerde voor zich moest houden, wilde hij in dit land carrière maken. Dat betrof men name zijn pantheïsme — en waarvan Drentje overtuigend aantoonde dat die de matrix vormde van zijn historisch en politieke denken. Thorbecke wist dat van een academische toekomst voor hem geen sprake kon zijn als zijn sympathie voor Spinoza en het pantheïsme bekend zou worden. En dat was bepaald geen paranoia, want juist met dit wapen in de hand wist Borgers Utrechtse tegenhanger, Philip van Heusde (1778-1839), in 1825 een Utrechtse benoeming van Thorbecke te blokkeren. Het kwam met Thorbeckes academische carrière uiteindelijk

nog goed omdat 1) men zich hier niet erg bekommerde om zijn benoeming in Gent (1826), 2) Thorbecke zijn echte filosofische voorkeuren wist te verhullen en 3) hij na 1826 de filosofie opgaf voor de geschiedenis, het recht en met name het staatsrecht.

Twee notoire puzzels uit de Nederlandse geschiedschrijving zijn Thorbeckes vroegste geschriften: zijn essay over het organisch karakter van de geschiedenis (1824) en het opstel *Bedenkingen aangaande het regt en den Staat* (1825). Vanaf hun verschijning tot en met Boogman en Kossmann hebben velen geworsteld met de vraag wat Thorbecke met deze zeer duistere geschriften bedoeld kan hebben. Men had mogen hopen dat deze puzzels nu opgelost kunnen worden dankzij Drentjes onovertroffen kennis van Thorbeckes toenmalige intellectuele ‘Umwelt.’ Maar dat stelt toch teleur. Bij zijn bespreking van het eerste essay kiest Drentje zijn uitgangspunt bij wat Kossmann daar in 1982 over gezegd had, zonder daar, voor zover ik zie, iets echt nieuws aan toe te voegen. (147-163) Hetzelfde geldt voor het tweede opstel. Het interpretatie-probleem hier betrof altijd de vraag wat Thorbecke verstond onder ‘het oorspronkelijk recht’, dat de grondslag zou zijn van alle systemen van positief recht. Was Thorbecke een natuurrechtsfilosoof geweest, dan had het antwoord voor de hand gelegen. Maar dat was hij dus niet — en wat bedoelde hij er dan wel mee? Drentje laat er achtereenvolgens Spinoza, Hegel en Plato op los (188 e. v.); maar de lezer mag vermoeden dat zoveel interpretatief geweld wel een signaal moet wezen voor de onoplosbaarheid van het raadsel. En wanneer zelfs Drentje met al zijn kennis en scherpzinnigheid hier niet verder komt², zullen we er waarschijnlijk in moeten berusten dat niemand ooit de nevelen zal kunnen verjagen die rond deze beide ‘Frühschriften’ hangen.

Dat laat onverlet dat Thorbecke in beide opstellen soms zeer behartigenswaardige dingen zei. Denk bijvoorbeeld aan zijn beklemtoning van de noodzaak van een strikt onderscheid tussen privaat- en publiekrecht in het tweede opstel. Dat was een hoeksteen van zijn liberalisme — zelfs van het liberalisme in het algemeen. Het punt verdient aandacht nu hedendaagse liberalen met hun privatisering van staatstaken juist doen wat Thorbecke zozeer verboden had. Dit postmoderne neo-liberalisme is ‘im Grunde’ uiterst onliberaal.

Drentjes boek bestaat uit drie delen: 1) de filosoof, 2) de hoogleraar en 3) de staatsman. Het eerste deel dat hierboven besproken werd, is het langst en hier biedt het boek de meest verrassende nieuwe inzichten. Vandaar dat deze bespreking korter kan zijn waar die gaat over de twee andere delen. Het is zeker waar dat we ook hier vaak een nieuwe en onbekende Thorbecke tegenkomen. Ik denk daarbij vooral aan wat Drentje zegt over de Franse invloeden die op Thorbecke gewerkt hebben. Thorbecke zelf heeft altijd grote bewondering gehad voor François Guizot en dat heeft zijn sporen in Thorbeckes denken nagelaten, met name inzake zijn verwerping van de volkssoevereiniteit. (430, 479, 480, 486) Meer in het bijzonder, wie het oeuvre van Guizot een beetje kent, moet het zijn opgevallen dat Thorbeckes befaamde rede over het hedendaags staatsburgerschap in feite een compilatie is van passages uit het werk van

² Eigenaardig is Drentjes bespreking van Thorbeckes aanval op wat hier wordt aangeduid als ‘Kants individuele rechtsopvatting’ en waar de lezer de indruk krijgt dat hier het onderscheid tussen ‘vrijheid’ en ‘willekeur’, waar Kant zeer aan hechtte, uit het oog verloren wordt. (vgl. 191, 192, zie ook 402)

zijn Franse tegenhanger. Omdat Thorbecke de gewoonte had zijn publicaties niet te annoteren (één van zijn meer on-Duitse trekjes), is het nog steeds de moeite waard uit te zoeken wat Thorbecke van Guizot en andere Fransen geleerd heeft. En, inderdaad, eerst dankzij het tweede deel van Drentjes boek krijgt de lezer een indruk van het zeer vele dat Thorbecke dankte aan Royer-Collard, aan Sismonde de Sismondi, aan Tocqueville en, vooral, aan Guizot. Dat is zelfs zoveel dat men zich afvraagt of Thorbecke zelf ooit iets nieuws en oorspronkelijks wist toe te voegen aan alle inzichten die hij aan die Fransen ontleend had.

Dat men hierover zijn twijfels hebben kan, doet evenwel op geen enkele manier afbreuk aan Thorbeckes grootheid als staatsman. Associëren we Thorbecke niet vooral met zijn in 1849 uitgesproken woorden ‘wacht op onze daden’³ en met het besef dat de daad nu een keer belangrijker is dan de gedachte? Desondanks, een en ander werpt wel degelijk nieuw licht op de aard van die grootheid. Daar ligt inderdaad de kracht en betekenis van Drentjes boek. Drentje toont dat Thorbeckes grootheid en de uitzonderlijke plaats die hij inneemt in onze geschiedenis niet zozeer ligt in de oorspronkelijkheid van zijn ideeën, alswel in het feit dat hij wist dat die ideeën hier als ‘vreemd’ werden ervaren en dat hij hierin niet naar het compromis zocht, maar de kracht van die ideeën juist aan hun ‘vreemdheid’ wist te verbinden.

Zijn eigen achtergrond gaf hem de kracht daartoe. Inderdaad, Thorbecke kon de Staat alleen hervormen als quasi-buitenstaander — en juist dat vereiste dat hij zelf zijn ‘outsider’-zijn cultiveerde als zijn meest wezenlijke eigenschap. Zijn ongemakkelijke persoonlijkheid was daarom ook niet een hypotheek op zijn grote succes, maar juist een voorwaarde ervan. Men constateert dat met des te meer verbazing wanneer in Drentjes boek gaandeweg duidelijk wordt dat die ongemakkelijkheid soms niet vrij was van pedanterie en kleingeestigheid. De ruzie die Thorbecke kreeg met de Leidse bibliothecaris Geel vanwege een volstrekt onbenullige aanleiding is hier tekenend. (387) Niet minder pijnlijk is Drentjes verslag van hoe Thorbecke weigerde het zakelijke en persoonlijke te scheiden in het geval van Groen (317), dat wil zeggen in het geval van iemand die hem qua interesse, beschaving en belezenheid toch nader en dierbaarder had moeten zijn dan enig ander in dit land. Het is verdrietig dat Thorbecke het zo niet kon, of wenste te zien. En dat getuigde bepaald niet van zielegrootheid.

Maar de paradox is dat juist de defecten in Thorbeckes persoonlijkheid voorwaarde waren voor zijn historische rol in de geschiedenis van ons land. Had Thorbecke het soort van persoonlijkheid gehad die hem toestond in te zien wat hem verbond met iemand als Groen, dan had hij nooit voor dit land tot stand kunnen brengen wat toentertijd inderdaad een absolute voorwaarde was voor het voortbestaan van onze natie. Soms ligt, vreemd genoeg, de grootheid van de groten juist in hun kleinheid.

Het is de kracht van Drentjes boek dat het ons niet alleen een schitterend beeld geeft van de nadagen van het Duitse idealisme, van de wijze waarop Thorbecke zich die denkwereld eigen maakte en aanwendde voor zijn zeer eigenzinnige benadering van het toenmalige Nederland, maar dat het ons tevens opmerzaam maakt op bepaalde

³ Hoewel de achtergrond hiervan, zoals Drentje uiteenzet, eerder lag in een strategische overweging dan in een ideologie die de daad boven het woord stelt. (407)

constantes in intellectueel Nederland en op de eigenaardige paradoxen die soms ten grondslag kunnen liggen aan historische grootheid. Op welk niveau men dit boek ook leest, het stemt steeds tot overpeinzing. Een groter compliment kan men, meen ik, een historische studie nauwelijks maken.

constantes in intellectueel Nederland en op de eigenaardige paradoxen die soms ten grondslag kunnen liggen aan historische grootheid. Op welk niveau men dit boek ook leest, het stemt steeds tot overpeinzing. Een groter compliment kan men, meen ik, een historische studie nauwelijks maken.

Enclaves van leed en werkelijkheid; wiens trauma is ‘Srebrenica’ eigenlijk?*

B. G. J. DE GRAAFF

Nederlands schervengericht

In de toelichting op het besluit van het kabinet-Kok II van 16 april 2002 om af te treden naar aanleiding van de val van de enclave Srebrenica en de moordpartijen die daarop gevolgd waren sprak de premier van ‘een dramatische gebeurtenis in de wereldgeschiedenis, in de geschiedenis van de Balkan en onze nationale geschiedenis.’ (Van Loon, 80) Zes dagen eerder had NIOD-directeur Hans Blom zijn toespraak bij de aanbidding van het zogeheten Srebrenica-rapport aan de regering¹ beëindigd met de vaststelling dat niet zozeer de affaire in Nederland als wel de tragedie in de Balkan de kern van het drama vormde. Beide uitlatingen onderstreepten dat door globalisering en vredesoperaties historische verbanden totstandkomen tussen anderszins niet of nauwelijks met elkaar verbonden plaatsen op aarde.

Mede naar aanleiding van de tienjarige herdenking van de massaslachting verschenen in 2005 diverse boeken over de oorlog die tussen 1992 en 1995 plaatsvond in Bosnië-Herzegovina, de gebeurtenissen in en rond Srebrenica en de verwerking daarvan. De conclusie na lezing van deze boekenstapel kan zijn dat de afzonderlijke werkelijkheden van Bosnië, Nederland en de internationale gemeenschap elkaar indertijd nauwelijks raakten en dat dat ook tien jaar later zelden het geval is. Elk van deze sectoren kent zijn eigen realiteit, zijn eigen pijn en zijn eigen verwerking. Waar de werkelijkheden aan elkaar raken ontstaat vaak frictie. Het roept de vraag op: wiens trauma is ‘Srebrenica’ eigenlijk?

Ondanks de poging van Blom en de auteurs van het onderzoeksrapport van het NIOD het accent in de beschrijving in Bosnië-Herzegovina te leggen, niet als *Verharmlosung* maar omdat zich daar de kern van het conflict afspeelde, blijft in Nederland de neiging bestaan ‘Srebrenica’ vooral als een vaderlandse affaire op te vatten. Dat blijkt bijvoorbeeld alleen al uit de ondertitel van het boek van Van den Boogaard. Nu is het heel goed mogelijk de schijnwerpers te richten op de onbeholpen omgang in Nederland met het gegeven dat Nederlandse VN-militairen ter plekke aanwezig waren toen de enclave viel. Het risico van een eenzijdig Nederlands perspectief is evenwel dat de door de internationale politiek bewerkstelligde tekortkomingen van het mandaat van de blauwhelmen en de realiteiten op de grond, vooral veroorzaakt door het optreden van het Bosnisch-Servische leger, gemakkelijk uit het oog worden verloren. Dat is

* Een overzicht van besproken literatuur vindt u aan het einde van deze bijdrage.

¹ Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, *Srebrenica, een ‘veilig’ gebied. Reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een safe area* (Amsterdam, 2002).

Enclaves van leed en werkelijkheid; wiens trauma is ‘Srebrenica’ eigenlijk?*

B. G. J. DE GRAAFF

Nederlands schervengericht

In de toelichting op het besluit van het kabinet-Kok II van 16 april 2002 om af te treden naar aanleiding van de val van de enclave Srebrenica en de moordpartijen die daarop gevolgd waren sprak de premier van ‘een dramatische gebeurtenis in de wereldgeschiedenis, in de geschiedenis van de Balkan en onze nationale geschiedenis.’ (Van Loon, 80) Zes dagen eerder had NIOD-directeur Hans Blom zijn toespraak bij de aanbidding van het zogeheten Srebrenica-rapport aan de regering¹ beëindigd met de vaststelling dat niet zozeer de affaire in Nederland als wel de tragedie in de Balkan de kern van het drama vormde. Beide uitlatingen onderstreepten dat door globalisering en vredesoperaties historische verbanden totstandkomen tussen anderszins niet of nauwelijks met elkaar verbonden plaatsen op aarde.

Mede naar aanleiding van de tienjarige herdenking van de massaslachting verschenen in 2005 diverse boeken over de oorlog die tussen 1992 en 1995 plaatsvond in Bosnië-Herzegovina, de gebeurtenissen in en rond Srebrenica en de verwerking daarvan. De conclusie na lezing van deze boekenstapel kan zijn dat de afzonderlijke werkelijkheden van Bosnië, Nederland en de internationale gemeenschap elkaar indertijd nauwelijks raakten en dat dat ook tien jaar later zelden het geval is. Elk van deze sectoren kent zijn eigen realiteit, zijn eigen pijn en zijn eigen verwerking. Waar de werkelijkheden aan elkaar raken ontstaat vaak frictie. Het roept de vraag op: wiens trauma is ‘Srebrenica’ eigenlijk?

Ondanks de poging van Blom en de auteurs van het onderzoeksrapport van het NIOD het accent in de beschrijving in Bosnië-Herzegovina te leggen, niet als *Verharmlosung* maar omdat zich daar de kern van het conflict afspeelde, blijft in Nederland de neiging bestaan ‘Srebrenica’ vooral als een vaderlandse affaire op te vatten. Dat blijkt bijvoorbeeld alleen al uit de ondertitel van het boek van Van den Boogaard. Nu is het heel goed mogelijk de schijnwerpers te richten op de onbeholpen omgang in Nederland met het gegeven dat Nederlandse VN-militairen ter plekke aanwezig waren toen de enclave viel. Het risico van een eenzijdig Nederlands perspectief is evenwel dat de door de internationale politiek bewerkstelligde tekortkomingen van het mandaat van de blauwhelmen en de realiteiten op de grond, vooral veroorzaakt door het optreden van het Bosnisch-Servische leger, gemakkelijk uit het oog worden verloren. Dat is

* Een overzicht van besproken literatuur vindt u aan het einde van deze bijdrage.

¹ Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, *Srebrenica, een ‘veilig’ gebied. Reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een safe area* (Amsterdam, 2002).